

dr hab. Artur Timofiejew prof. uczelni
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
w Lublinie

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ ANNY MALIŃSKIEJ

**PASYJNE ZBIORY W POLSKICH EDYCJACH Z XVII I XVIII
WIEKU**

SNOPKI MIRRY – ZEGARY – KORONKI

NAPISANEJ POD KIERUNKIEM DR. HAB. PROF. UŚ BOŻENY
MAZURKOWEJ
I DR. HAB. PROF. UŚ MARZENY WALIŃSKIEJ

Przedłożona do recenzji rozprawa doktorska Anny Malińskiej *Pasyjne zbiory w polskich edycjach z XVII i XVIII wieku. Snopki mirry – zegary – koronki* zakreśla swoim tytułem obszar podstawowych odniesień badawczych – historię określonej formy modlitewnej i określonej formy edycji. Obszar ten to nośnik bezcennych informacji o dziejach kultury i mechanizmów jej rozwoju, każde zaś naukowo uprawnione wejście w jego granice zakładać musi jednoczesną eksplorację jego materialnego (konkretne edycje) i intelektualnego (ideowa, także duchowa w znaczeniu doświadczenia religijnego macierz edycji) pokładu. Truizmem jest stwierdzenie, że nie sposób należycie zrekonstruować i poznać proces rozwoju kulturowego bez analizy możliwie największej liczby jego przejawów; przestaje jednak być truizmem, gdy weźmie się pod uwagę, jak wiele jeszcze faktów kulturowych, a wśród nich masa

sfinalizowanych w dobie staropolskiej inicjatyw edytorskich i zabytków piśmiennictwa dopomina się o wmontowanie w system kulturoznawczo zorientowanej wiedzy humanistycznej. Uwypuklone na progu naszego wieku w wypowiedziach wielu znawców epok przedrozbiorowych postulaty badawcze podnoszą kwestię odkrycia zapoznanych przejawów kultury słowa – pisanego i drukowanego – i wprowadzenia ich do obiegu informacji naukowej (*Teresa Kostkiewiczowa, Historia literatury polskiego oświecenia: stan badań, możliwości, perspektywy* – 2002, Alina Nowicka-Jeżowa, [projekt badawczy NPRH] „Kultura Pierwszej Rzeczypospolitej w dialogu z Europą” – 2013). Dysertacja Anny Malińskiej jest niewątpliwie autorską próbą odpowiedzi na te postulaty. Zrealizowane już w XXI wieku, naukowo doniosłe edycje i opracowania zapoznanych przejawów kultury słowa, ujmowanych jednostkowo, jako wybrany pojedynczy utwór, lub sumarycznie, jako zbiór określonego typu utworów (np. *Wiersze imienninowe poetów z drugiej połowy XVIII wieku* opracowane przez Barbarę Wolską, Bożenę Mazurkową i Tomasza Chachulskiego – 2012 czy *Staropolskie kolędy. Cud betlejemskiej nocy w relacjach autorów „Kantyczek karmelitańskich” z XVIII wieku* Marii Borejszo – 2016), są doskonałym drogowskazem, wskazującym – również Autorce rozprawy, o czym przekonuje przywoływana literatura przedmiotu – kierunek i cel badań nad materialnymi konkretyzacjami polskiej przedrozbiorowej kultury piśmiennej i jej ideową sferą.

Anna Malińska podejmując konotowane przez tytuł wywodu zadanie badawcze, otwiera zarazem dwie zachodzące na siebie perspektywy oglądu edytowanych w XVII i XVIII wieku zbiorów modlitw i rozważań pasyjnych – historycznoliteracką i historycznoedytorską. Możliwe dzięki temu otwarciu wyświetlenie kontekstów kulturowych tych zbiorów, począwszy od siatki uwikłań tekstowych i gatunkowych, poprzez odniesienia do teologicznych i filozoficznych uwarunkowań światopoglądu religijnego, a na przybliżeniu egzystencjalno-psychologicznego wymiaru percepcji utworu pasyjnego skończywszy, staje się założonym ogólnym celem dysertacji, zawierającym cel szczegółowy, który Autorka dość powściągliwie – w stosunku do zakresu, przebiegu i rezultatów ujawnionego w pracy postępowania badawczego – ujmuje jako „charakterystykę wybranych polskich zbiorów pasyjnych, które ukazały się drukiem w XVII i XVIII wieku, a także określenie ich wielorakich kontekstów (nie tylko

pasyjnych) przy uwzględnieniu tekstów łacińskich i wydanych w rodzimym języku” (s. 11).

Konstrukcja całości wywodu jawi się jako gruntownie przemyślana, koncepcyjnie spójna, przejrzysta, a w wymiarze swej najważniejszej funkcji praktycznej – skutecznie komunikatywna. Autorka z widoczną w każdym akapicie rozprawy dbałością o precyzję i celność formułowanych sądów, związanych przecież z wyspecjalizowanymi dziedzinami nauki, głównie z historią edytorstwa i historią literatury, ale też z teologią i filozofią, unika szczęśliwie tak często spotykanego w tego typu pracach kondensowania terminologii fachowej, zazwyczaj hermetycznej dla odbiorcy spoza danej dyscypliny wiedzy, zakłócającego tak istotną przezroczystość naukowego dyskursu. Rzecz jasna, nie tylko i nie przede wszystkim język snutych rozważań przesądza o ich komunikatywności; bierze się ona także z ich uporządkowania, a zatem zależy od przyjętych przez Autorkę kryteriów metodologicznych. Zasadniczy zrąb rozprawy tworzą trzy rozbudowane rozdziały analityczne (r. I *W kręgu mirrowego snopka*, r. II *O zegarach i pobudkach*, r. III *Koronki i różańce pasyjne*), mające wspólny szkielet formalny, który składa się z trzech podstawowych elementów: (1) określenia zakresu konotacji kluczowych dla danego rozdziału nazw edytowanych w XVII i XVIII stuleciu zbiorów pasyjnych, określenia połączonego z analizą fundującego dany termin pojęcia i wychodzącego często poza pole czysto empirycznych, wskazanych w tytule dysertacji odniesień (*vide* analiza pojęcia „zegar” w kontekście teologicznie podbudowanej filozofii czasu – s. 78 – 79); (2) opisu i charakterystyki zawartości swoiście wzorowych obcych i polskich edycji zbiorów modlitw pasyjnych („swoiście”, gdyż ich wzorowość nie łączyła się z ideą wiernego naśladowania, lecz polegała na realizowaniu wciąż nowych inspiracji edytorskich, skutkujących w produkcji wydawniczej obfitą wariantywnością, nie zaś prostą reprodukcją wzorca *editionis primae*); (3) prezentacji i analizy polskich i polskojęzycznych modlitewników pasyjnych, wpisujących się swoją tematyką i strukturą w określony nazwą ogólną typ zbioru - „snopek”, „wieniec”, „różaniec” itd.

Tak wyróżnione główne przesła schematu konstrukcyjnego każdego z trzech rozdziałów złożone są albo jedno po drugim – w rozdziale I, albo – tak jak w dwóch pozostałych – po „rozpoznaniu słownikowym i kulturowym” nazwy zbioru dwa kolejne

prześła, tj. opis budowy i zawartości zbioru „wzorcowego” i analogiczny opis sytuujących się wokół tego zbioru jego wariantów formalno-tematycznych, występują równolegle, obok siebie. Różnica w upostaciowaniu tego schematu wynika, jak nietrudno zauważyć, z różnicy pola odniesień terminów wyznaczających ramy klasyfikacji zbiorów pasyjnych. Autorka podkreśla, że „snopek mirry”, będący przedmiotem uwagi w rozdziale I, konotuje tylko zewnętrzne podobieństwo w zakresie tematu i formy modlitewników i rozważań pasyjnych opatrzonych tą nazwą, gdy tymczasem „zegarki”, „horologia”, „koronki”, analizowane w rozdziałach II i III, „w większym zakresie [niż „sнопki” - A. T.] aspirują do miana gatunku” (s. 209, 210). Stąd wywód o zewnętrznym, nie zaś strukturalnym (*resp.* gatunkowym) podobieństwie określonych zbiorów może i powinien przebiegać liniowo, od prezentacji „wzorca” do charakterystyki odwołujących się do niego późniejszych, podobnie uformowanych edycji, a wywód o gatunkowym powinowactwie zbiorów modlitw danej klasy winien równolegle, właśnie w celu uchwycenia wariantowości, ukazywać zbiór „wzorcowy” w sprzężeniu z jego odmianami.

Przyjęte przez Autorkę kryterium porządkujące wywód w każdym z trzech rozdziałów (kryterium to można by ująć następująco: nazwa zbioru i obejmowane jej zakresem semantycznym faktyczne, tzn. stanowiące empirycznie dostępny materiał badawczy, warianty jego ustrukturywania), a więc narzucające niejako wspomniany schemat myślowego postępowania, należy uznać ze względu na jego teoretyczny, nie zaś funkcjonalny aspekt za sygnał metodologicznej deklaracji, akcentującej strukturalistyczne nastawienie wobec przedmiotu badań. Deklarację tę składa Autorka także wprost, pisząc że w „pracy doktorskiej kluczowe od strony teoretycznej okazały się spostrzeżenia Stefani Skwarczyńskiej oraz Andrzeja Stoffa dotyczące powiązań tytułów z formą gatunkową dzieł” (s. 10) oraz „uwagi Antoniego Czyża, który zachęca do obserwacji licznych tekstów <<kształtowanych oddolnie, poza teorią>>, takich jak <<listy, kazania, nabożeństwa, zegarki, nauki, sнопki>>. Twory te to najczęściej <<poligenetyczne>>, <<wielogłosowe struktury>>” (tamże).

Wybór tej opcji metodologicznej, dobrze służącej realizacji podjętego zadania badawczego, nie jest jednak wyborem jedynym. Autorka bowiem wszędzie tam, gdzie główny, nacechowany strukturalistycznie nurt rozważań tego wymaga, sięga po

narzędzia z zakresu hermeneutyki dzieła literackiego (np. s. 108 – 110), intertekstualności (np. s. 93 – 96), czy historii idei (np. s. 211 – 213).

Tak skonstruowany główny komponent rozprawy obudowany zostaje Wprowadzeniem i Zakończeniem oraz opatrzony Bibliografią, Indeksami nazwisk i Streszczeniami w języku polskim i angielskim. We Wprowadzeniu, ukazującym najpierw wysoką rangę pasyjności – zarówno jako modlitewno-literackiego tematu, jak i rodzaju postawy religijnej – w siedemnasto- i osiemnastowiecznej kulturze polskiej, a więc także w obszarze piśmiennictwa religijnego o charakterze użytkowym, Autorka zarysowuje stan badań nad dawnymi edycjami modlitewników pasyjnych, mimo wielu ważkich osiągnięć (przywołane zostają m.in. studia Antoniego Czyży, Jerzego Kopcia, Romana Krzywego) wciąż odsłaniający pola do badawczego zagospodarowania. Polem takim są wydawane w granicach lat 1603 – 1774 zbiory modlitw i rozważań skupionych wokół Męki Pańskiej, przywoływane wprawdzie i analizowane w studiach teologicznych, historycznoliterackich i edytorskich, nie stanowiące jednak jako zwarta całość (*scil.* blok edycji określonych przez wspólną nazwę i temat) przedmiotu szczegółowych dociekań. Za w pełni przeto uzasadniony uznać należy założony przez Autorkę rozprawy, cytowany już cel podjętego zadania i sposób jego realizacji: „Charakterystyka obejmie kompozycję, funkcje i przeznaczenie poszczególnych części składowych tych zróżnicowanych formalnie publikacji o charakterze użytkowym, a także ich genologiczny aspekt. Uwaga skupi się również na piśmienniczych elementach ramy wydawniczej tych edycji”(s. 11).

Podstawowy materiał źródłowy – ponad 60 druków – wzbogacony edycjami źródłowymi pomocniczo służącymi badawczej refleksji został wyselekcjonowany zasadniczo według kryterium reprezentatywności wobec danej „wzorcowej” formy zbioru pasyjnego ujętej w jego tytule: „Kryterium doboru druków omawianych w poszczególnych częściach rozprawy stanowi zawarta w formułach tytułowych metaforyka: snopek mirry, zegar, ekscytarz, różaniec, koronka” (s. 11).

Drugi z członów obudowy, niezbyt chyba fortunnie nazwany Zakończeniem (w zgodzie wprawdzie z tradycyjną nomenklaturą właściwą dla poszczególnych partii dyskursu naukowego, ale wbrew zawartemu w tej części wywodu przekazowi), zbiera i

syntetyzuje wnioski wysnute podczas analitycznej obserwacji wyróżnionych zbiorów pasyjnych, a równocześnie, co należy z mocą zaakcentować, zarysowuje i przybliża perspektywę przewidywanych badań, koniecznych ze względu na intencjonalnie pełne rozpoznanie miejsca i znaczenia pasyjnego druku popularnego w kulturze polskiej epoki baroku i oświecenia. Zarysowanie tej perspektywy nie byłoby jednak możliwe bez poczynionych w ramach tej rozprawy ustaleń, stanowiących solidny fundament dalszych historycznoliterackich i historycznoedytorskich studiów nad drukowanymi zbiorami pasyjnymi XVII i XVIII w. Za znaczącą dla całości zaprezentowanych analiz materiału źródłowego partię Zakończenia uznać wypada fragment dotyczący udziału druków o tematyce pasyjnej w generowaniu napięcia między religijnością barokową a religijnością oświeceniową (s. 211 – 213) oraz podrozdział zatytułowany *Kontynuacja tradycji pasyjnych rozmyślań*. Spostrzeżenia Autorki tu umiejscowione nie tylko uzasadniają tezę o tzw. długim trwaniu schematów strukturalnych (długim, bo ciągnącym się przez cały wiek XIX i XX – zob. s. 216 - 219) i nadbudowanego nad nimi typu religijności (zwłaszcza religijności „ludowej”), ale także wydatnie poszerzają zakres argumentacji przemawiającej za swoistością „polskiego Wieku Świateł” (formuła i teza Teresy Kostkiewiczowej).

Koncepcja naukowego oglądu zbiorów pasyjnych przyjęta przez Autorkę dysertacji zakłada – oprócz rozpoznania formalnego i tematycznego określonego zasobu publikacji oraz dokonanej na tym gruncie ich klasyfikacji, co już wymaga sprawnego poruszania się w obrębie kontekstów literackich, edytorskich, historycznych i teologicznych – zbadanie istoty samej formy zbioru (w jakim stopniu i dlaczego utożsamia się ona z pojęciem gatunku, w jakim zaś stopniu stanowi rodzaj zewnętrznej siatki porządkującej teksty o zmiennej względem siebie strukturze). Dzięki temu teoretycznoliterackiemu zacięciu, widocznemu we wszystkich trzech rozdziałach, możliwe jest wykrycie cech gatunku w formach takich jak np. „zegar”, „ekscytarz”, „horologium”, „koronka” i cech *Fassung* (Autorka posługuje się tu terminem „forma”) w „snopku mirrowym”.

Integralną częścią tej koncepcji jest próba zdiagnozowania relacji zachodzących między tekstami składającymi dany zbiór pasyjny i między poszczególnymi zbiorami. Intertekstualne, gdy idzie o kościec

metodologiczny, dociekania w tym zakresie naukowej obserwacji prowadzą Autorkę rozprawy do wyeksponowania wielu ważkich z historycznoliterackiego i filologicznego punktu widzenia faktów. Przede wszystkim weryfikacji podlega dotychczasowa wiedza na temat genezy, a nawet pragenezy jednego z najpopularniejszych, żywego do dziś w kulturze i praktyce religijnej tekstu, a mianowicie *Gorzkich żali*. Zagadnieniu temu poświęca Autorka sporo uwagi, uzupełniając i korygując ustalenia bibliograficzno-edytorskie Karola Estreichera i Michała Chorzępy (s. 40 – 54, 94 – 96).

Z *nomen omen* zegarmistrzowską wręcz precyzją Autorka pracy odsłania różnorakie przejawy obecności i, rzecz można, aktywności tekstów biblijnych, głównie ewangelicznych, w „zegarach”, „pobudkach”, „ekscytarzach”, „rózańcach”, „koronkach”. Myślenie tekstem biblijnym, mówienie i pisanie nim nowego tekstu (w tym wypadku składnika zbioru pasyjnego) pod lupą Autorki ujawnia szerokie spektrum swoich realizacji – od mott, cytatów i kryptocytatów począwszy, a na hermeneutycznie pojętej aktualizacji tekstu biblijnego w procesie odbioru tekstu „wtórnego” skończywszy (np. s. 98 – 108, 119 – 120) – i staje się jeszcze jednym świadectwem żywej kulturowo recepcji Biblii w świadomości społecznej XVII i XVIII stulecia.

Wymiar intertekstualny, ale też interkulturowy (w znaczeniu interferencji zachodzących między kulturą słowa, tekstu pisanego, druku a kulturą technologiczną) mają rozważania ukazujące współzależności „pektoralików”, „zegarków”, „ekscytarzy”, „horologiów” w warstwie opartego na chronometrii rytmiczowania układu modlitewnego oraz ujawniające transfer wiedzy technologicznej związanej z budową i funkcjonowaniem mechanizmu zegarowego do poetyki wymienionych odmian gatunkowych (np. s. 125 – 127).

Dopełnienie obowiązku recenzenta rozprawy wymaga zgłoszenia kilku uwag, jakie nasuwają się na myśl podczas lektury pewnych fragmentów wywodu. Przede wszystkim zdumiewa (odczytana dosłownie, ale dosłowność sformułowań i możliwe wynikające z niej niezamierzone sensy winny przecież podlegać Autorskiej cenzurze) pojawiająca się na s. 193 konstatacja, jakby przecząca wcześniejszym sądom dotyczącym identyfikacji formy zbioru albo jako gatunku czy odmiany gatunkowej, albo jako zewnętrznego tylko upostaciowania (*Fassung*): „Wszystkie utwory reprezentujące analizowaną **odmianę gatunku** [podkr. tu i niżej – A. T.] łączy głównie temat: rany

Chrystusa, natomiast pozostałe aspekty medytacji (**struktura**, treść oraz kolejność poszczególnych części) były **zmiennie**, co może świadczyć o dużej żywotności tej **odmiany tematycznej** modlitwy koronkowej [...].” Autorka rozprawy wielokrotnie akcentuje w rozdziałach analitycznych różnicę między odmianą gatunkową a odmianą tematyczną, tu natomiast je utożsamia. Nadto niejasne jest tu pojęcie zmienności struktury; należałoby je sprecyzować, gdyż inaczej można by je rozumieć jako także identyczne znaczeniowo z całkowitą zmianą struktury, co, rzecz oczywista, wyklucza operowanie kategorią gatunku (wyróżnikiem gatunku nie może być sam temat, potrzebny jest stały choćby w najogólniejszym wymiarze schemat struktury). Na s. 29 – 30 traktujących o dwóch zbiorach „mirrowych”, wydanych w Tybindze (1690) i Augsburgu (1687), będących „pokłosiem wcześniejszych polemik teologicznych” i mających „bardziej [niż wcześniej omawiane – A. T.] naukowy charakter”, konieczny byłby przypis, informujący o konkretnym przedmiocie tych polemik i ich teologicznym (wyznaniowym) kontekście, jako że zawartość obu „snopków mirrowych” od nich bezpośrednio zależała. Niezbyt zręczne wydaje się zastosowanie terminu „novum” w akapicie na s. 67, zestawiany jest tu bowiem *Snopeczek mirry* z 1683 z drukami wydanymi znacznie później, a wcześniej omówionymi w wywodzie (np. ze *Snopkiem gorzkiej mirry* z 1705); „novum” odnosi się tu niewątpliwie do perspektywy badawczego oglądu, ale w kontekście chronologii druków lepiej byłoby posłużyć się „różnicą” bądź „odmiennością”. Podobnie, na s. 132 pojawia się niezręczność stylistyczna; zamiast „obecnych rozważań” lepiej brzmiałoby „aktualnie snuty”, „podejmowanych tu” itp. W dziale Bibliografia przedmiotowa mógłby pojawić się osobny blok pozycji wskazujących na metodologiczne inspiracje Autorki (co uprościłoby podstawową identyfikację zastosowanych w wywodzie procedur badawczych), a w nim artykuł Mirosławy Hanusiewicz-Lavallee *Współczesne metody badań nad staropolską literaturą religijną* („Roczniki Humanistyczne” 2011, nr 1). Wreszcie należy wskazać sporadycznie występujące usterki literowe, rzutujące na gramatyczną poprawność zdania („Opisu modelu [...] jest niezwykle trudnym zadaniem” - s. 192) lub sens nazwy („dramat lithzirczny” - s. 232).

Wszystkie sygnalizowane zastrzeżenia w niczym nie uszczuplają wagi merytorycznych rezultatów osiągniętych przez Autorkę rozprawy ani nie mają wpływu na

wysoką ocenę naukowego wkładu Jej pracy w rozwój wiedzy o polskim piśmiennictwie religijnym czasów baroku i oświecenia.

Rzetelnie porządkująca wycinek obszaru siedemnasto- i osiemnastowiecznych edycji zbiorów pasyjnych wedle wskazanych wyżej kryteriów, charakteryzująca zawartość i strukturę tworzących go modlitewników i medytacji, a równocześnie odsłaniająca ich ideowe podłoże i kulturowe konteksty funkcjonowania rozprawa doktorska Anny Malińskiej stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego i wykazuje ogólną wiedzę teoretyczną Doktorantki w dyscyplinie literaturoznawstwo oraz Jej umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Spełnia zatem warunki określone w Ustawie o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki z dnia 14.03.2003 roku (art. 13. 1.).

Zasługująca na opublikowanie w postaci monografii praca doktorska Anny Malińskiej odpowiada wszystkim wymogom rozprawy doktorskiej i jako taka stanowi podstawę kolejnych etapów procedowania starań o uzyskanie stopnia naukowego doktora.

Lublin, 9 VI 2020 r.

Artur Timofiejew